

УДК 340.12

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ

Шаравара І.І., аспірант
кафедри теорії та історії держави і права
Львівський державний університет внутрішніх справ

Розглядається проблема правосвідомості, яка завжди привертала до себе увагу різних світоглядних напрямів, шкіл, учень, що по-різному трактуються. Визначено її природу, сутність, соціальні функції. Обґрунтовується, що проникнення в неї категорії національного поставило цю проблему в перелік тих, які в період державотворення набувають особливої значущості. Пояснюється значна кількість досліджень у різних галузях науки, присвячених цій проблемі.

Ключові слова: правосвідомість, населення, світоглядні напрями, державотворення, наука, сутність, суспільство.

Рассматривается проблема правосознания, которая всегда привлекала к себе внимание различных мировоззренческих направлений, школ, учений, которые по-разному трактуются. Определена ее природа, сущность, социальные функции. Обосновывается, что проникновение в нее категории национального поставило эту проблему в перечень тех, которые в период государства приобретают особую значимость. Объясняется значительное количество исследований в различных областях науки, посвященных этой проблеме.

Ключевые слова: правосознание, население, мировоззренческие направления, государство, наука, сущность, общество.

Sharavara I.M. FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS OF THE POPULATION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT

The problem of justice, which always attracted the attention of various philosophical trends, schools, doctrines, which are treated differently and continue to be interpreted, defined by its nature, essence, social functions. Substantiated that penetration in her category put this national problem for those between acquire special significance, due to a significant amount of research in different fields of science on this issue.

Key words: justice, population, ideological trends, state building, science, nature and society.

Постановка проблеми. З-поміж значущих аспектів проблеми розбудови правової української держави дослідники визначають феномен правосвідомості, акцентуючи увагу на з'ясуванні його сутності, змісту, структури, функцій тощо.

Стан дослідження. Однак в існуючих публікаціях, зокрема в працях О.О. Бандури, Ю.Ю. Калиновського, С.І. Максимова [1] та деяких інших учених, аналіз усього комплексу особливостей (вікових, статевих, професійних та інших) формування правосвідомості в сучасному українському суспільстві залишається вивченим недостатньо. Доводиться констатувати, що навіть у найбільш відомих дослідженнях із проблеми становлення правосвідомості сучасної молоді ще замало емпіричної бази для здійснення належного її аналізу [2].

Мета статті – ґрунтовно дослідити специфіку формування правосвідомості представників окремих соціальних прошарків, особливо конкретно-історичних (соціокультурних, соціально-економічних, соціально-політичних та інших) умов і чинників, які впливають на формування правосвідомості певних соціальних груп населення України, зокрема й курсантів навчальних закладів МВС України, які в майбутньому будуть стояти на сторожі закону, захисту основоположних прав людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, що проводилися в 70–80-х рр. минулого століття як самостійно, так і в складі

великого науково-дослідницького колективу для з'ясування динаміки правосвідомості та стану правового виховання серед різних соціальних прошарків населення УРСР протягом фактично всієї доби її існування [3], а також аналіз правознавчих праць указаної доби [4, с. 19] дозволяють встановити певну точку відліку в процесі суттєвих зрушень, які відбулися в правосвідомості суб'єктів сучасного українського соціуму з початку доби незалежності України. Саме повага до закону, яка детермінувала нормативну поведінку, вважалася чи не найвизначнішою рисою належного рівня зрілості правосвідомості радянської людини. Зрозуміло, що концептуальним критерієм формування її правосвідомості було визнання примату верховенства закону як втілення волі трудящих, яка визначалася джерелом державної влади. Власне, у дусі правового позитивізму за радянських часів здійснювалося ототожнення права та закону, хоча насправді поняття волі трудящих зводилося до ототожнення з феноменом державної волі, тобто із чинним законодавством. Відтак суттєвою рисою правосвідомості, що формувалася в громадян радянської доби, було утвердження ідеї зверхності держави як суб'єкта права та правотворчості щодо другорядного статусу кожного окремого громадянина як носія правосвідомості, сформованої під впливом цілеспрямованої й керуючої діяльності системи державних і суспільних інституцій. Саме з таким ідейним багажем пересічний українець вступив у новий етап сво-

го життя, пов'язаний з утвердженням інших пріоритетів правосвідомості [5, с. 91].

Треба зазначити, що вже на цьому початковому етапі трансформації українського суспільства під впливом подій, пов'язаних із розпадом СРСР, заборону діяльності комуністичної партії, здійнялася хвиля зречення її ідеологічних настанов, почала швидко зміцнюватися тенденція до правового нігілізму [6, с. 7]. Відсутність чітко окресленої й обґрунтованої національної ідеї як умови консолідації українського суспільства, а тим паче законодавчо оформленої програми його розбудови із чітко визначеними пріоритетами в усіх сферах життєдіяльності, зокрема і в правовій сфері, поряд із розмаїтим, невиваженим інформаційним впливом мас-медіа призвела до поглиблення духовної кризи та деструкції в суспільній правосвідомості. Занепад економіки країни та, як наслідок, суттєве зниження життєвого рівня широкого українського загалу, з одного боку, та глибинна її криміналізація, з іншого боку, у свою чергу підсилили патерналістську ностальгію, жагу чималої кількості наших співгромадян до відновлення твердої державної влади з реанімацією юридично-позитивістської ідеї пріоритетності державного примусу порівняно з реалізацією прав людини [7].

Певний безлад у законотворчому процесі, який запанував на деякий час у країні, разом із руйнацією сталої системи правового всеобучу також вкрай негативно позначився на стані суспільної правосвідомості. Цьому також сприяло й поширення практики корпоративного лобіювання в парламенті під час ухвалення нових законодавчих актів неправових норм.

Такий стан речей призвів до того, що вже в середині 90-х рр. минулого століття суспільна правосвідомість в Україні виявилася цілком «сплюндрованою». У її структурі дивовижно поєднувалися елементи правового нігілізму й патерналізму, паростки бажання змінити фундаментальні пріоритети правового розвитку держави за єврозразками й утвердити власний шлях до правової державності.

Натомість навіть тоді, коли з ухваленням Конституції України 1996 р. [8] країна отримала нові правові орієнтири свого розвитку, виявилось, що й у середовищі самих законодавців не було одностайності щодо здійснення зобов'язань, які вона покладає на суспільство. Як результат, уже впродовж тривалого періоду часу після прийняття Основного Закону залишається небезпечною ситуація колізії правосвідомості, насамперед найвпливовішого прошарку сучасного українського соціуму, якими є парламентарі. Наше суспільство має законодавчо визначену мету побудови правової держави в Україні, проте й досі її політичний провід своїми діями не довів, що має справді бажання досягти її. Незважаючи на найвідчайдушніші зусилля фахівців-правознавців зрушити справу побудови правової держави з місця, законодавчий корпус продовжує зволікати з рішучими діями в цьому сенсі. Тому першочерговим завданням самих законодавців постає справа глибокого філо(еко)софського оновлення

своєї правосвідомості як необхідної умови переходу до конструктивної законотворчої діяльності в сенсі послідовного дотримання принципу верховенства права. Сама така діяльність повинна ґрунтуватися, виходячи з беззаперечної позиції підкорення будь-яких оперативних інтересів, на генеральній меті розбудови правової держави в Україні [9].

Значну небезпеку щодо втілення в життя конституційних норм і правових ідеалів з огляду на системність і поширеність цього явища становить корупція у владних структурах, особливо в системі державного управління, та організована злочинність [10]. Численні факти зловживань посадовим становищем із метою особистого збагачення, що мають місце на різних рівнях державного апарату й особливо в самих правоохоронних органах, не тільки є свідченням розпаду правосвідомості тих, хто їх скоїв, а й, що не менш небезпечно, вражають через відлуння громадської думки правосвідомість широких мас населення [11]. Тільки приклад зразкового служіння інтересам народу, свідомого якісного виконання свого професійного обов'язку та зусилля щодо влаштування дійсного правового всеобучу й надання своєчасної правової допомоги всім, хто її вимагає, є єдино виправданим шляхом і правового самовдосконалення державних службовців, і їх безпосереднього включення в розв'язання суспільно значущих проблем сучасності, серед яких чи не найважливіше місце займає права освіта населення [12].

Викликає занепокоєння низький стан правосвідомості значної частини населення, що, безперечно, пов'язано з його декласуванням, маргіналізацією й освітньою деградацією. Хвилює те, що, як це не парадоксально, за наявності значної кількості правознавців, юристів-практиків, яка щороку збільшується багатотисячною когортою випускників юридичних навчальних закладів, передусім широкі кола трудівників виявилися обмеженими в отриманні нових правових знань. Висока плата за надання юридичних послуг, зокрема за здійснення юридичних консультацій, за наявних доходів значної частини населення робить їх майже недосяжними. До цього також додається проблема якості вказаних послуг: у країні на фоні загального зростання кількості юристів рівень їх фахової підготовки не відповідає вимогам дня (це не дивно, оскільки різке розширення мережі юридичних навчальних закладів виявилось не підкріпленим необхідним забезпеченням викладацькими кадрами належної кваліфікації) [13, с. 16–19].

Невизначеність перспектив щодо змін на краще в соціальному й майновому стані більшості працездатного населення України і в селах, і у містах на фоні занедбання їхніх прав на гідне життя, на працю тощо, в умовах здійснення політичного курсу з непередбачуваними, а подекуди й прямо руйнівними для їх життя наслідками, підсилює недовіру цих соціальних кіл до влади, нігілістичні настрої, патерналістську ностальгію тощо. Тому сама ідея розбудови правової державності є для них примарною. Її дійсне сприйняття можливе на підставі здійснення владою радикальної зміни умов життя трудящих на краще, осо-

бливо це стосується справжньої реалізації їхніх прав на працю й отримання достойного статку від неї, шляхом залучення всіх організаційних, фінансово-економічних ресурсів держави, включаючи виробничий потенціал суб'єктів господарювання всіх форм власності та творчий потенціал усього працездатного населення. Це вимагає від керівництва держави послідовного дотримання в управлінні процесом трансформування економічної сфери, зокрема, принципу, що визначає статус людини, особливо трудівника, як вищої суспільної цінності, як мету суспільного розвитку, а не як засіб досягнення цієї мети [14, с. 11]. Такий державотворчий підхід відповідає сучасному інтерсуб'єктивному типу праворозуміння й адекватно віддзеркалює перспективу формування правосвідомості творця правової державності.

В особливо специфічному становищі знаходиться молодь. Вона не переобтяжена спогадами про минуле, не прикута до певної традиції правосвідомості, що може підштовхнути до хибного висновку стосовно того, що їй легше, ніж представникам інших верств населення сприйняти ідею верховенства права та розбудови правової державності, закладену в законодавстві сучасної України. Проте насправді існують реальні обставини, що зумовлюють сприйняття молоддю вищезгаданих правових норм як доволі далекої перспективи [15].

Вони полягають у негативному впливі на її свідомість переконань складної соціальної реальності у всій суперечливості її проявів. Це прояви протиправних дій і у владних структурах, і у їх побутовому оточенні. Крім того, переважна частина молоді не має впевненості у своєму професійному майбутньому. У цьому сенсі здоровий глузд і певний прагматизм та оптимізм сучасної української молоді дає всі підстави вважати, що вона сприйматиме перспективи розвитку своєї країни крізь призму всієї палітри євростандартів життя, зокрема таких, якими є розбудова правової державності та громадянського суспільства.

Таким чином, наша молодь здебільшого є потужним соціальним ресурсом руху й все-таки потенційно готова до відповідного вдосконалення своєї правосвідомості. Насамперед це стосується курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України.

Можна з упевненістю констатувати, що закріплені в Конституції України 1996 р. [86] принципи побудови правової держави в Україні залишаються насамперед здобутком правосвідомості лише найосвіченіших фахівців-суспільствознавців, зокрема правознавців. Навчаючи нову генерацію учнівської та студентської молоді, вони поки що тільки утверджують паростки нової правосвідомості, покладаючись на те, що це приведе до належних результатів [16]. Проте, зрозуміло, це стане можливим в умовах послідовного дотримання принципу верховенства права та прямого включення на цій підставі молодого покоління в реальну соціальну практику демонтажу квазідемократичного й квазігромадянського суспільства, яке ніби формується в нашій країні.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо цілком припустимим і вкрай необхідним практичне застосування в теоретико-правовій практиці в умовах трансформаційного розвитку сучасного українського соціуму як принципово обґрунтованого вже існуючим досвідом міжнародного співтовариства універсально виваженого інтерсуб'єктивістського підходу щодо перетворень у площині побудови правової державності.

Значущість такого підходу полягає в тому, що він дозволяє органічно поєднати кращі здобутки світової наукової спадщини з досвідом правового державотворення країн, які вже побудували правову державність, екстраполюючи їх на специфічний ґрунт транзитивного українського суспільства.

Таким чином, власне в межах цього процесу й повинно відбутися подолання колізії ураженої соціетальністю правосвідомості представників усіх соціальних груп населення України та становлення їх як екогармонійних особистостей.

Найважливішими першочерговими кроками на цьому шляху могли б бути такі:

1) відтворення в нашій країні системи правового виховання (на зразок скандинавського типу суспільного розвитку) з урахуванням специфіки національного менталітету та реального творчого потенціалу народу України як умови досягнення належного рівня його правосвідомості;

2) створення на координуючих засадах Міністерства юстиції України наукової групи щодо розробки адекватної потребам побудови правової держави загальноприйнятної правової ідеології, принциповим стрижнем якої повинно стати безумовне дотримання загальнолюдських норм моралі, сутність яких досить чітко була визначена ще в кантівському категоричному імперативі [17, с. 260–270];

3) оновлення в контексті сучасної екосоціальної гуманістичної парадигми інтерсуб'єктивності типу мислення представників усіх без винятку гілок влади на всіх рівнях її структури з метою набуття ними статусу зразково-показових носіїв правосвідомості творців правової державності.

Висновки. У період становлення в сучасній Україні демократичного суспільства та правової держави проблеми підвищення соціальної активності правосвідомості, правової культури населення набувають надзвичайної актуальності. З огляду на це одним із першочергових завдань сучасної юридичної науки та практики є розробка єдиної ефективної загальнонаціональної правової політики держави і на найближчий час, і на перспективу, одним із критеріїв ефективності якої є високий рівень соціальної активності загальної та правової культури, правосвідомості громадян і посадових осіб.

Безперечно, реформування всіх сфер життя українського суспільства не можливе без розв'язання проблем соціально активних верств населення, зокрема української молоді (насамперед майбутніх правоохоронців, якими є курсанти навчальних закладів МВС України), тому що від ступеня правового усвідомлення ними суспільних процесів, пози-

тивного ставлення до них, а отже, активної життєвої позиції залежить напрям та успіх проведених у країні реформ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві : [монографія] / О.О. Бандура. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 200 с. ; Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість як соціальний феномен: структура, рівні та функції / Ю.Ю. Калиновський // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Серія «Соціальна філософія, психологія». – Х., 2005. – Вип. 2(23). – С. 74–82.
2. Омельчук І.І. Правосвідомість молоді: загальні, групові, специфічні риси / І.І. Омельчук // Матеріали Х регіональної наук.-практич. конф. (м. Львів, 5–6 лютого 2004 р.) / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2004. – С. 42–43 ; Омельчук І.І. Структура правосвідомості молоді / І.І. Омельчук // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіональної наук.-практич. конф. (м. Львів, 13–14 лютого 2003 р.) / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2003. – С. 37–39.
3. Деятельность Компартии Украины по правовому воспитанию трудящихся: монография / под ред. С.А. Черниченко. – Библ. указ. «Новая совет. л-ра по общ. наукам. Гос-во и право». – М.: ИНИОН АН СССР, 1984. – Кн. 4. ; Мирошникова П. Т. Правовое воспитание учащейся молодежи – важнейшее направление идейно-воспитательной работы Коммунистической партии Украины в 70-е гг. / П. Т. Мирошникова, С. В. Шефель // Научные труды по истории КПСС: Респ. межведом. науч. сбор. – Вып. 147. – К.: Вища школа, 1917 ; Правовое воспитание трудящихся – составная часть идеологической работы Коммунистической партии Украины (1917–1980): монография / под ред. С. А. Черниченко. – Библ. указ. «Новая сов. л-ра по общ. наукам. Гос-во и право». – М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – № 1 ; Шефель С. В. Комсомол Украины – активный помощник партии в правовом воспитании молодежи (1971–1975): автореф. канд. дис. – Х., 1981.
4. Правовое воспитание и социальная активность населения / [Н.И. Козюбра, В.П. Зенин, В.А. Чехович и др.] ; за ред. Б.М. Бабий ; Академия наук УССР ; Ин-т гос. и права. – К. : Наукова думка, 1979. – 327 с.
5. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства у цивілізаційному вимірі / Ю.Ю. Калиновський // Наук. зап. Харк. ун-ту повітр. сил. Серія «Соціологія, філософія, психологія». – 2005. – Вип. 3. – С. 89–94.
6. Дзьобань О.П. Вплив правового нігілізму на правосвідомість та правову культуру українців / О.П. Дзьобань, М.А. Судейко // Наук. зап. Харк. ун-ту повітр. сил. Серія «Соціологія, філософія, психологія». – 2009. – Вип. 1. – С. 3–12.
7. Волошенко О.В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Волошенко ; Ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 18 с.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Дмитрієнко Ю.М. Деякі методологічні проблеми соціальної політики в контексті девіантної правосвідомості / Ю.М. Дмитрієнко // Актуальні проблеми суспільної політики: методологічні, політологічні, правові аспекти. Харківські політологічні читання : зб. наук. статей. – Х. : Нац. юр. академія, 2000. – С. 52–53 ; Дмитрієнко Ю.М. До питання генезису української національної самосвідомості в її спадкоємності / Ю.М. Дмитрієнко // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Х. : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1998. – Вип. 1. – С. 107–114 ; Дмитрієнко Ю.М. Проблеми дисциплінарної асиметрії права і закону у теоретичній проекції посттоталітарної правосвідомості (до актуалізації ідей П.І. Новгородцева про правову державу в контексті завдань сучасної політичної реформи) / Ю.М. Дмитрієнко // Ідея правової держави: історія і сучасність. Спеціальний випуск. – Луганськ : Луганська академія внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2004. – Ч. 2. – С. 46–54 ; Дмитрієнко Ю.М. Часопис «Віра і Розум» у духовному відродженні України / Ю.М. Дмитрієнко, І.В. Дмитрієнко, В.О. Чефранов, І.О. Орлов, К.М. Оробець // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: про часопис «Віра і Розум», його проблематику : зб. наук. праць. – Х. : Курсор, 1999. – С. 11–15 ; Дмитрієнко Ю.М. Про природу правосвідомості та її девіацій: теоретичний дискурс другої половини ХХ – початку ХХІ ст. / Ю.М. Дмитрієнко // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – Чернівці, 2002. – Вип. 147. – С. 13.
10. Заброта Д.Г. Форми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією / Д.Г. Заброта // Проблеми правознавчої та правоохоронної діяльності. – 2002. – № 1. – С. 62–68.
11. Іваха В.О. Формування позитивного іміджу міліції України як проблема прикладної психології / В.О. Іваха // Психологічні аспекти національної безпеки. – 2007. – С. 94–96.
12. Ганзенко О.О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.О. Ганзенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
13. Дмитрієнко Ю.М. Методологія девіантної правосвідомості як метатеорія управління: монархічна чи республіканська? (проблема ідеї правопорядку) / Ю.М. Дмитрієнко // Нова парадигма. Журнал наукових праць. – К., 2005. – Вип. 44. – С. 6–19.
14. Данильян О.Г. Правосвідомість глобального громадянського суспільства: сутність, витоки, тенденції / О.Г. Данильян, Ю.Ю. Калиновський // Наук. зап. Харк. ун-ту повітр. сил. Серія «Соціологія, філософія, психологія». – 2007. – Вип. 1. – С. 9–17.
15. Коваленко Н.Ю. Формування правосвідомості і правової культури студентів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.Ю. Коваленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 19 с.
16. Коваленко Н.Ю. Правознавство : [навчальний посібник] / Н.Ю. Коваленко, Л.С. Прокопець. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2005. – 218 с.
17. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М., 1965– . – Т. 4. – Ч. II. – 1965. – 478 с.